

УДК 796/799(091)(477.43/44) «18/19»

УСВІДОМЛЕННЯ СПОРТУ ЯК КУЛЬТУРНОЇ ПРАКТИКИ В ІМПЕРСЬКІЙ ПРОВІНЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЛЯ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.)

Тетяна Каросва, Ольга Коляструк, Валентина Гребеньова, Наталка Жмуд

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

Анотації:

Актуальність теми. Людино-центричний підхід сучасної гуманітаристики спонукає істориків спорту до вивчення своєї «історії знизу», вимагає уваги до різноманітних спортивних практик. Приклад Поділля дозволить з'ясувати, як нові уявлення про спорт проникали на периферію імперії; чийми зусиллями це відбувалося; чому знаходило відгук у суспільстві. **Мета статті** – розкрити, як на Поділлі на межі ХІХ–ХХ ст. утверджувалося уявлення про спорт як культурну практику. **Методи дослідження.** Культурно-антропологічне дослідження здійснювалось за допомогою методів регіонально-історичного та історико-текстуального аналізу, кейс-стаді та мікроаналізу. **Результати роботи.** Початки становлення спорту як культурної практики на Поділлі припала на 1910-ті рр. Перетворення деяких форм дозволя (плавання човнами під вітрилами; катання на велосипеді чи ковзанах; більярд, рухливі ігри) і окремих спеціалізованих складників життєдіяльності військових (їзда верхи; стрільба; фехтування) у спортивні заняття відбувалося цілком природним шляхом; підсилювалося прикладними потребами (уміння плавати, веслувати, водити автомобіль). У провінції Російської імперії це відбувалося так само, як і у західних країнах, лише меншою інтенсивністю і з певним запізненням.

Висновки. Початкові спортивно-культурні практики налагоджувалися ініціативою української освітянської інтелігенції, російського офіцера, польської родової аристократії, місцевих підприємців. Коло осіб, охоплених спортивними уявленнями, було досить вузьким, обмеженим освіченим населенням у міському середовищі. Серед первинних форм підтримки і поширення любительського спорту провідну роль відігравали молодіжні і локальні асоціації та союзи. У сільській місцевості виключення складали власники маєтків, які постійно відвідували міські терени.

Ключові слова:

спорт, спортивний рух, Поділля, культурні практики, міська еліта.

Awareness of Sports as a Cultural Practice in the Imperial Province (as Illustrated by Podillia of the Late Nineteenth – Early Twentieth Centuries)

Research rationale. The human-centric approach of modern humanitaristics urges sports historians to study their "history from below," and requires attention to various sports practices. The example of Podillia will allow you to find out in what way new ideas about sport penetrated the periphery of the empire; whose efforts there were; why it found a response in the community. **Purpose of the article** – to reveal how the idea of sport as a cultural practice was affirmed in Podillia at the turn of the XIX–XX centuries. **Research methods.** Cultural and anthropological research has been carried out using the methods of regional-historical and historical-textual analysis, case study and microanalysis. **Results of the research.** The beginnings of the development of sport as a cultural practice in Podillia date back to the 1910s. The transformation of some forms of leisure (sailing, biking or skating; billiards, motional games) and certain specialized components of the military (riding, shooting, fencing) into sport happened quite naturally; strengthened by applied requirements (ability to swim, paddle, drive a car). In the province of the Russian Empire, this happened in the same way as in the western countries, with only less intensity and with some delay.

Conclusions. Initial sports and cultural practices were established by the initiative of the Ukrainian intellectuals, Russian officers, Polish tribal aristocracy, and local entrepreneurs. The range of individuals covered by sports performances was quite narrow, limited by the educated population in the urban environment. Among the primary forms of support and the spread of amateur sports, youth and local associations and unions played a leading role. In rural areas, property owners who regularly visited urban areas were the exception.

sport, sports movement, Podillia, cultural practices, urban elite.

Осознание спорта как культурной практики в имперской провинции (на примере Подолья конца ХІХ – начала ХХ в.)

Актуальность темы. Человеко-центрический подход современной гуманитаристики ориентирует историков спорта к изучению «истории снизу», требует внимания к разнообразным спортивным практикам. Пример Подолья позволит определить, как новые представления о спорте проникали на периферию империи; чьими стараниями это происходило, почему находило ответ в обществе. **Цель статьи** – показать, как на Подолье на рубеже ХІХ–ХХ вв. утверждалось представление о спорте как культурной практике. **Методы изучения.** Культурно-антропологическое исследование осуществлялось с помощью методов регионально-исторического и историко-текстуального анализа, кейс-стади и микроанализа. **Результаты работы.** Начала становления спорта как культурной практики на Подолье пришлось на 1910-е гг. Преобразование некоторых форм досуга (плавание на лодках под парусом; катание на велосипеде или коньках; більярд, подвижные игры) и отдельных специализированных составляющих жизнедеятельности военных (верховая езда, стрельба, фехтование) в спортивные занятия происходило на Подолье вполне естественным образом; усиливалось прагматическими потребностями (умение плавать, грести, водить автомобиль). В провинции это происходило так же, как и в западных странах, лишь менее интенсивно и с некоторым запаздыванием.

Выводы. Начальные спортивно-культурные практики налаживались по инициативе украинской педагогической интеллигенции, русского офицера, польской родової аристократии, местных предпринимателей. Круг лиц, охваченных спортивными представлениями, был довольно узким, ограничен образованным городским населением. Среди первичных форм поддержки и распространения любительского спорта ведущую роль сыграли молодежные и локальные ассоциации и союзы. В сельской местности исключения составляли собственники усадеб, постоянно посещавшие город.

спорт, спортивное движение, Подолье, культурные практики, городская элита.

Актуальність теми дослідження. У вітчизняній суспільно-гуманітарній науці на сучасному етапі особливої популярності і визнання набув людино-центричний підхід, що спонукає істориків спорту до написання своєї «історії знизу» [16], вимагає фокусування уваги на різноманітних спортивних практиках, причому не тільки на інституційованих та організованих згори, а й на локальних і місцевих, які мали аматорський неформальний характер, втім були суспільною рефлексією на виклики поступу. Особливо такі дослідження важливі для початкового етапу становлення вітчизняного спорту, що припадає на кінець ХІХ – початок ХХ ст. Вивчення цього процесу на прикладі Поділля (за методом кейс-стаді) дозволить з'ясувати, як нові (у сучасному розумінні) уявлення про спорт проникали на периферію імперії; чийми

зусиллями це відбувалося; чому знаходило відгук у суспільстві попри відсутність державної протекції та зацікавленості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Про міждисциплінарне дослідження спорту прийнято говорити з останньої третини ХХ ст., у цьому сенсі симптоматичними були праці Г. Слашера «Людина, спорт та існування» (1967) та Е. Метені «Рухи і значення» (1968) [16]. Відтоді в гуманітаристиці стали долати зневажливе ставлення до спорту як чогось другорядного і маловартісного в тотальній картині історії. Значну роль у цьому зіграло чергове покоління французьких істориків-анналістів. Так, Жак Ле Гофф та Ніколя Труон, здійснивши екскурс в історію фізичної культури тіла, пояснювали постання сучасного спорту у ХІХ ст. глибокими соціальними і культурними змінами, а саме: породженою промисловою революцією конкуренцією та новою, індивідуалістичною культурою тіла. Остання, на їх думку, трималась на засадах гігієни і супроводжувалась розвитком гімнастики і практик демонстрації тіла, включаючи моду і спорт [9, с. 150]. Суголосною є позиція німецького соціолога Норберта Еліаса неподільно розглядати «індустріалізацію і перетворення певних форм дозвілля в спортивні змагання як взаємопов'язані тенденції і складові цілісного процесу трансформації суспільства в його сучасну форму» [15, с. 44]. Так само, за аналітикою Бориса Дубіна, спортивні практики від самого початку виступали складовою частиною великого проекту виховання сучасної людини, що є складовою загальної програми модернізації [6, с. 101, 103].

В епістемологічному вивченні спорту основне питання, за оцінкою Вільяма Моргана, за існуючою літературою, пов'язане з тим, як людина довідується про такий вид діяльності, як спорт [13, с. 149–150].

Мета статті – розкрити, як і завдяки чому в імперській провінції наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. складалося уявлення про спорт як культурну практику.

Матеріал і методи дослідження. При здійсненні культурно-антропологічного дослідження використовувалось інструментальне визначення спорту як виду фізичної активності; ігрової та змагальної діяльності і підготовки до неї, побудованих на використанні фізичних вправ, спрямованих на отримання найвищих результатів [8]. Задіяні різноманітні джерела (спогади, періодична преса, довідникові видання, візуальні та речові документи) були опрацьовані за допомогою методів регіонально-історичного та історико-текстуального аналізу, а також case-study та мікроаналізу.

Результати дослідження. На підставі опрацювання, зіставлення та наукової інтерпретації письмових джерел вдалося з'ясувати, що переростання окремих спеціалізованих складників життєдіяльності людей у спортивні заняття відбувалося на Поділлі цілком природним шляхом; йдеться зокрема про професійні навички військових (їзда верхи; стрільба; фехтування) та звичайне дозвілля заможної верстви населення (плавання човнами на веслах або під вітрилами; катання на велосипеді чи ковзанах; більярд, рухливі ігри просто неба). Це відбувалося так само, як у західних країнах, хіба що з меншою інтенсивністю і з певним запізненням. На Поділлі виникли громадські організації: Вінницьке військово-товариство полювання (1911), Вінницьке товариство полювання, Літинське товариство полювання (1904), Подільське товариство полювання (до 1904), Подільське рибоводне товариство (1912), Полкове скакове товариство 1-го лінійного генерала Вельямина полку (Кам'янець-Подільський, 1913), Кам'янецьке скакове товариство заохочення конярства (Кам'янець-Подільський, 1912), Проскурівське заохочувальне скакове товариство (Проскурів, 1913) [12]. З огляду на час інституалізації цих захоплень, можна стверджувати, що у 1900-х рр. змінилося ставлення до них й у провінції.

Природний процес посилювався прикладною мотивацією – усвідомлення необхідності набуття навичок плавання, веслування, керування автомобілем, дельтапланом тощо. Особливо виразно прикладний характер проявлявся на педагогічній ниві. Наприкінці ХІХ ст. Міністерство народної освіти перевело навчальний предмет «гімнастика» з необов'язкових (за реформою 1864 р.) до обов'язкових у закладах середньої освіти (1893 р.). Важливим чинником, що вплинув

на введення гімнастики в навчальний процес гімназій була просвітницька діяльність інтелігенції. Представники демократичної культури – вчені (І. Сеченов), лікарі (М. Пирогов, М. Мудров), педагоги та просвітителі (К. Ушинський, М. Корф, О. Науменко, С. Русова), громадські діячі (О. Герцен, М. Драгоманов, М. Чернишевський) – розглядали фізичні вправи як невід’ємну частину процесу формування гармонійної особистості, активно виступали за фізичне виховання дітей, піднімали питання про введення фізичного виховання у школах [3, с. 53]. У 1910-х рр. у Вінниці в дво- та чотирикласних міських училищах викладалася гімнастика. Гімнастика була включена до обов’язкової програми учительських інститутів, щоб забезпечити підготовку фахівців. До цього в суспільстві та освітянському середовищі чітких вимог до таких педагогів не було сформульовано, директори мали право самостійного підбору кадрів. За прийнятою практикою, ними ставали колишні офіцери, які не знали на особливостях вікової психології дітей, їх уроки були нудними і нецікавими.

За спогадами Георгія Брілінга, колишнього учня Вінницького реального училища, життя в навчальному закладі змінилося на краще в 1912–1913 навчальному році, коли замість муштрирувки була введена «сокільська гімнастика» [1, с. 613]. Сокільський рух характеризувався створенням великої кількості гімнастичних товариств «Сокіл», впровадженням сокільської гімнастики в освіту та у військову галузь. У Росії був дуже поширеним, у 1913 р. тут існувало 26 сокільських організацій, 10 з яких знаходилося в Україні, а найпотужнішою з них була харківська. У 1909 р. харківське товариство об’єднувало 2588 дітей, 2280 жінок та 835 чоловіків [11, с. 67]. Викладачі Вінницького реального училища створили гурток «Спорт» у 1910 р. Це був річковий яхт-клуб, в якому реалісти навчались плаванню, греблі, змагались у різних перегонах, грали у рухливі ігри на воді. Його наочний успіх вплинув на появу наступного року на сусідньому острові посеред річки Південний Буг вже офіцерського клубу «Спорт». На нашу думку, популяризації важкоатлетичної фізичної культури сприяли гастролі цирку, де виступали борці, пропагували боротьбу.

Природний шлях зацікавленості спортом тісно пов’язаний з особистісним фактором. Ідеї спорту активно пропагувались конкретними особами, зацікавленими у фізичній культурі, завдяки їх персональним зусиллям й умінню комунікувати посилювався спортивний рух. У спогадах вже згаданого Г. Брілінга, ідею гуртка «Спорт» в реальне училище приніс учитель креслення та малювання В. Коренев, «сокільську гімнастику» – Макс фон Румерскірх, перші навички гри з футболу – учень Борис Адаріді, приїхавши з Петербургу 1910 р., хокею – учень Олександр Кистяківський, коли в 1914 р. повернувся з лікування у Швейцарії. Реалісти «заразили» своїми футбольними захопленнями учнів комерційного училища, де у 1912 р. склалася вже своя команда, а наступного року склалася гімназійна збірна. Того ж, 1913 р. у Вінниці виникла ще одна футбольна команда з робітників пивоварного заводу Фоучека [2]. Офіцерські футбольні команди існували у Жмеринці, а серед молоді ініціаторами стали брати Тубакаєви, гімназисти і студенти [2, с. 658–675]. Достеменно невідомо, хто входив до складу браїлівської футбольної команди, але самий факт її виникнення свідчить про проникнення спортивних ідей вже й до глибинки, де навіть не було залізниці. Влітку місцеві вінницькі, жмеринські команди підсилювались гімназистами, кадетами та студентами, які приїздили до батьків на канікули і ділилися своїми знаннями та навичками з неофітами. У одній з вінницьких футбольних команд грав музикант місцевого ресторанного оркестру, колишній гравець професійної команди в Австро-Угорської імперії, що змушений був покинути спорт через перелом ноги. За спогадами сучасників, відомо, що він чимало доклався до спортивного виховування своїх молодих колег. З переїздом у Вінницю, вочевидь з Києва, Макса фон Румерскірха, чеха за походженням, у повітовому місті добре прижилася ідея запровадження «сокольської гімнастики». Він не тільки добре виконував вправи «сокільської гімнастики», а й володів методикою навчання, знав, де можна замовити спеціальне обладнання, яке вже вироблялося в Росії, мав спеціальний «сокільський» гімнастичний костюм [2, с. 654–658].

Попри переваги усної комунікації, її слабкою стороною є тимчасовість і невідтворюваність. Яскравим прикладом цієї ситуації є історія з перебуванням у Вінниці Анатолія Лемана, засновника теорії гри в більярд. Перше видання його знаменитої «Теорії більярдної гри» вийшло ще у 1885 р. 1900–1901 рр. він понад рік проживав у Вінниці, втім не має жодних відомостей про поширення гри в міській культурі, тим більше про формування більярдного середовища в місті та краї.

Педагогічний колектив Вінницького реального училища вочевидь переймався спортивними захопленнями своїх учнів, оскільки в училищній бібліотеці були книги знаменитого російського популяризатора спорту Г. Дюперрона «Футбол и другие игры того же типа» (СПб., 1909) та А. Готліба «Физическое воспитание в средней школе по сокольской системе» (Кишинів, 1909). Останній, зауважимо, був директором 2-ої Кишинівської гімназії, за освітою не фахівець з фізичної культури. Користувалась попитом книжка М. Кістера «Английский бокс» (СПб., 1905), яка належала поручику начальної команди однієї з військових частин, що перебувала на Поділлі. У бібліотеці 11-го стрілецького полку, дислокованого у Жмеринці, була книга О. Люгарра «Руководство классического фехтования на эспадронах» (Москва, 1904), підготовлена ним свого часу для студентів Московського університету.

Поширення інтересу до спортивних змагань, спортивних новин, затребуваність спортивного інформування населення можна аналізувати за динамікою спортивної періодики в Російській імперії (підрахунки велися по Санкт-Петербургу, Москві, Києву), яка свідчить, що упродовж 1860–1885 рр. кількість спортивних журналів була невеликою і сталою (2–3 назви щороку), її поступове зростання спостерігається з середини 1890-х до середини 1900-х рр., коли щорічна кількість видань досягла 6–7 назв. Після деякої кризи по революції з кінця 1900-х рр. знову розпочалося зростання, вже лавиноподібне: 1913 р. виходило 16 найменувань журналів [10]. Про брак спортивної преси в провінції побічно свідчить той самий Г. Брілінг: «...ми багато чули про кийвські команди, міжнародні змагання, про гравців Києва, Одеси», «якісь випадкові відомості проникали про Всеросійську олімпіаду 1913 р., яка проходила в Києві» [2, с. 659, 670]. Зауважимо, 15-річний юнак фіксує канали усного інформування («чули», «проникала»), а не з читання газет і часописів.

Як надходила спортивна інформація до периферії, можна простежити і за фондами бібліотек. За каталогом Вінницької міської публічної бібліотеки, відкритої у 1907 р., виявлено лише одну книгу спортивного спрямування: Є. Дементьєв «Английские игры на открытом воздухе» (Москва, 1897) [7]. У цей час систематизація фондів публічних бібліотек ще не передбачала окремого розділу літератури з фізичної культури та спорту. Профільні видання потрапляли до розділу «Педагогіка», причому перевага надавалася літературі з фізичного виховання підростаючого покоління. Жодна з публічних бібліотек Подільської губернії не передплачувала спортивні періодичні видання, їх передплатниками були приватні зацікавлені особи та відповідні громадські організації.

Про засвоєння нових спортивно-культурних практик подолянами свідчить і те, що у 1910-х рр. вони перестали бути лише пасивними споживачами письмової комунікації щодо спортивних новин, натомість почали продукувати власну профільну інформацію. Так, у вінницькій щоденній газеті «Юго-Западный край» (1912–1917) вже у перші роки її існування систематично друкувалися відомості зі спортивного життя краю, зокрема про щорічні весняні відкриття сезону, парадні осінні свята, змагання на «Спорті», місцеві футбольні змагання, виступи учнів вінницьких чоловічої та жіночої гімназій в міському театрі з вправами «сокольської гімнастики», загальні огляди місцевого спортивного життя [14]. Водночас можна відзначити слабку роль реклами спортивних товарів і послуг.

З'явилися перші книжки місцевих авторів, хоч, що показово, ще в перехідному вигляді між фізичним вихованням та спортом. Це, наприклад, брошура Р. Щавурського «Физическое

воспитание и какой метод гимнастики наиболее целесообразен для женщин и детей?» (Вінниця, 1911), С. Смолінського «Екскурсії и заняття на воздухе в начальной школе» (Вінниця, 1916), що була укладена за результатами зборів з питань фізичного та естетичного виховання дітей [12].

Бракувало й спортивних магазинів. Навіть у Петербурзі, як свідчить довідник «Весь Петербург на 1912 г.» (СПб., 1912) не було жодного спеціалізованого магазину [4], а можливо, його укладачі не вважали за потрібне подавати подібну інформацію. Натомість довідник «Весь Юго-Западный край на 1913 г.» (Київ, 1913) мав рубрику «Спортивные принадлежности» і містив рекламу п'яти київських фірм, що торгували спортивним обладнанням та одягом [5]. На решті території Правобережної України можливості комплексно придбати подібний товар ще не було. Той таки Г. Брілінг кілька разів згадував про складнощі або неможливість придбання спортивного інвентарю (ключок для хокею, гімнастичних костюмів тощо): «Перші роки у нас і форми жодної не було – ні гетрів, ні бутсів, ні фуфайок, – гетри замінювали жіночими панчолами, труси – обрізаними кальсонами тощо; чимало клопоту батькам додавали черевики, котрі не дуже вперто опирались нашому юнацькому натиску. А бутси по тих часах коштували немало, починаючи від 6-8 рублів» [2, с. 661]. «Однак збірну команду ми уже могли оснастити бутсами і одягти у форму» [2, с. 664]. В цілому, така ситуація свідчить таки про досить вузьке коло потенційних покупців спортивних товарів і слабкість системних уявлень про спорт як складову життєдіяльності суспільства.

Варто підкреслити, що новітні явища викликали подив і невдоволення, іноді тлумачились як небезпечні відхилення. У Г. Брілінга засвідчено, як один з учнів «якось ризикнув відправитися на Царино в футбольному костюмі. Старшому поколінню це здавалося зовсім непристойним, від нас відвертались, дивились на нас, як на божевільних» [2, с. 657].

Дискусія. Мікроісторичний метод дослідження дозволяє у даному разі вести мову про незавершеність формування інфраструктури спортивного середовища в Російській імперії напередодні Першої світової війни. На теренах Подільської губернії чітко фіксується сприйняття нового уявлення про спорт як вид фізичної активності вже у 1900-х рр., хоча цей процес не набув завершеності в Російській імперії навіть до Лютневої революції 1917 р. Щодо подолян можна відзначити, що вже у 1910-х рр. вони продукували власні уявлення, тобто досить швидко перейшли до творчого продуктивного етапу. Це стосується не лише творення власної спортивної інформації, а й розуміння значущості тієї справи, що робилася ними. Так, педагогічний колектив Вінницького реального училища ухвалив у 1913 р. рішення представити досягнення гуртка «Спорт» в Києві на Всеросійській виставці та Петербурзі на Всеросійській гігієнічній виставці. Показово, що на останній, училище отримало Велику золоту медаль [2, с. 651]. Важливо, що за культом тіла, практиками фізичного виховання, засобами тренування та іншими засобами самокультувації стояла узагальнена ідея досконалої людини і абсолютного здоров'я.

Висновки. На Поділлі спортивно-культурні практики налагоджувалися ініціативою та подвижництвом місцевих еліт, які в особі української освітянської інтелігенції, російського офіцерства, польської родової аристократії, місцевих підприємців почали пропагувати спорт як суспільно-культурну практику.

Не можна не відзначити, що коло осіб, охоплених спортивними уявленнями, було поки що досить вузьким, обмеженим переважно освіченим населенням у міському середовищі. Серед первинних форм підтримки і поширення любительського спорту провідну роль відігравали молодіжні і локальні асоціації і союзи. У сільській місцевості виключення складали власники маєтків, які постійно відвідували міські терени.

Перспективи подальших досліджень. По-перше, окремого відстеження потребує вплив пропаганди щодо фізичної культури тіла, що розгорнув царський уряд під час Першої світової війни. По-друге, констатуємо локалізацію поширення ідей спорту в досить вузькому колі освіченого міського населення, закономірним є питання, як радянській владі вдалося так швидко

прищепити широким масам уявлення про спорт у позитивних затребуваних конотаціях навіть у традиційно-консервативному середовищі сільської місцевості. Адже спорт як різновид фізичного навантаження йшов у розріз селянського розуміння фізичних зусиль як праці. По-третє, уваги заслуговує розв'язання суперечності між рівнем розвитку спортивної інфраструктури та популярністю спорту в міжвоєнний період у Радянському Союзі.

Список літературних джерел

1. Брилинг Г. Г. Воспоминания о реальном училище // Вінниця у спогадах : в 3 т. Кіровоград, 2013. Т. 1. С. 413-638.
2. Брилинг Г. Г. История спорта в Виннице в 1907-1917 гг. // Вінниця у спогадах : в 3 т. Кіровоград, 2013. Т. 1. С. 640-678.
3. Вербицкий В. А., Бондаренко И. Г. История физической культуры та спорта в Украине. Миколаїв, 2014. 340 с.
4. Весь Петербург на 1912 год : адрес. и справоч. кн. Санкт-Петербург, 1912. 1209 с.
5. Весь Юго-Западный край на 1913 г. : справоч. кн. Киев, 1913. 1177 с.
6. Дубин Б. Состязательность и солидарность, или Рождение спорта из духа общества // Отечественные записки. 2006. № 33 (6). С. 100-119.
7. Каталог книг Винницкой городской библиотеки в память Н. Гоголя. Винница, 1909. 660 с.
8. Курамшин, Ю. Ф. Теория и методика физической культуры : учебник Москва : Советский спорт, 2010. 320 с.
9. Ле Гофф Ж., Трюон Н. История тела в Средние века : пер. с фр. Москва: Текст, 2016. 189 с.
10. Лукосьяк Ю. Динамика количества спортивных журналов в дореволюционной России (1860-1917 гг.) // Учен. зап. ун-та им. П. Ф. Лесгафта. 2015. № 6. С. 128-132.
11. Лях-Породко О. О. Сокільська гімнастика та спортивний рух на українських землях Російської імперії на початку ХХ ст. // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2008. № 3. С. 66-69.
12. Матеріали до книговидавничого репертуару Поділля (1852-1923) : бібліогр. посіб. / уклад. Т. Соломонова. Вінниця, 2006. 352 с.
13. Морган У. Философия спорта: Исторический и концептуальный обзор и оценка ее будущего // Логос. 2006. № 3 (54). С. 147-159.
14. Хроника // Юго-Западный край. 1915. № 83, 84, 91.
15. Элиас Н. Генезис спорта как социологическая проблема // Логос. 2006. № 3 (54). С. 41-62.
16. Vamplew, W. The history of sport in the international scenery: an overview. Revista Tempo. 2013. Vol. 17. № 34. P. 5-17. doi.org/10.5533/TEM-1980-542X-2013173402.

DOI:

Відомості про авторів:

Каросєва Т. Р.; orcid.org/0000-0001-5012-9513; urasim@i.ua; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, Україна.

Коляструк О. А.; orcid.org/0000-0003-1099-5868; kolvia58@gmail.com; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, Україна.

Гребеньова В. О.; orcid.org/0000-0002-9343-7134; grebenyova@gmail.com; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, Україна.

Жмуд Н. В.; orcid.org/0000-0001-7463-918X; zmudnatalka@gmail.com; Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, Вінниця, 21001, Україна.

References

1. Briling, G. G. (2013). Memoirs of non-classical secondary school. In *Vinnitsia in memoirs* (Vol. 1, pp. 413-638). Kirovograd.
2. Briling, G. G. (2013). History of sports in Vinnitsa in 1907-1917. In *Vinnitsia in memoirs* (Vol. 1, pp. 640-678). Kirovograd.
3. Verbitsky, V.A, Bondarenko, I.G. (2014) *History of physical culture and sports in Ukraine*. Mykolaiv.
4. *The whole Petersburg as of 1912: address directory and reference book* (1912). St. Petersburg.
5. *The whole South-Western Territory as of 1913: reference book* (1913). Kyiv.
6. Dubin, B. (2006). Competitiveness and solidarity, or the birth of sport from the spirit of society. *Domestic Records*, 33 (6), 100-119.
7. *Catalog of books of the Vinnitsa city library in memory of N. Gogol* (1909). Vinnitsa.
8. Kuramshin, Yu. F. (2010). *Theory and methodology of physical education*. Moscow: Soviet Sport.
9. Le Goff, J., Tryon, N. (2016). *History of human body in the Middle Ages*. Moscow: Text.
10. Lukosyak, Y. (2015). Dynamics of sports magazines number in pre-revolutionary Russia (1860-1917). *Proceedings of P. F. Lesgaft University*, 6, 128-132.
11. Lyakh-Porodko, O.O. (2008). Sokil society gymnastics and sports movement in the Ukrainian lands of the Russian Empire in the early XX century. *Theory and methodology of physical education and sport*, 3, 66-69.
12. Solomonova, T. (Comp.) (2006). Materials to Podillya book publishing repertoire (1852-1923): bibliographical index. Vinnitsya.
13. Morgan, U. (2006). Sports philosophy: Historical and conceptual review and assessment of its future. *Logos*, 3 (54), 147-159.
14. Chronicle (1915). *South-Western Territory*, 83, 84, 91.
15. Elias, N. (2006). The genesis of sport as a sociological problem. *Logos*, 3(54), 41-62.
17. Vamplew, W. (2013). The history of sport in the international scenery: an overview. *Revista Tempo*, Vol. 17, № 34, 5-17. doi.org/10.5533/TEM-1980-542X-2013173402